

SIK ENDRE

A magyar polgár természetrajza

EGY KVANTI KÜZDELME A POLGÁRRAL A POLGÁRÉRT

Ki a polgár a mai Magyarországon? – hangzik a kérdés, amelynek megválaszolásához úgy fogtam hozzá, ahogy azt egy első-éves szociológus egyetemista is csinálta volna: elkezdtem olvasgatni a szakirodalmat. Azt vártam, hogy onnan jól megtudom, ki a polgár (elmélet), ebből egy friss adatfelvétel segítségével változókat képezek (operacionalizálás), s az így megragadott polgársággal kapcsolatban jól megválaszolom a szociológiai megismerés alapkérdéseit (elemzés): Mennyien vannak, és milyen tulajdonságok jellemzik őket? Hát nem pont így történt.

Az elméleti polgár

Első nekifutásra elvettem a könnyebb út választásának lehetőségét, s nem döntöttem úgy, hogy a mások által már jól megkutatott középosztály-fogalmat (Kolosi–Pósch, 2014) kölcsönvéve ragadom meg a polgárjelenséget. Tettem ezt a szellemi izgalom fokozása végett, hiszen a szakirodalom további forгатása meggyőzött arról, hogy egy igazi ideológiai nagyvad leterítésére lehet így módom. Ugyanis azt találtam, hogy a polgárfogalom a különféle boszorkánykonyhákból igencsak sokféle módon elkészítve kerül ki. Álljon itt – tényleg csak izelítőnek – néhány szép példa erre:

Olvastam például egy a napi politikai igényt kielégítő sajátos elegyet, ahol a szerző a civil társadalom alulfejlettségét, s egyben a polgári kultúra politikai értelemben vett hiányát gyászolja, s véli felfedezni ennek okaként a szocializmust (mint ősbűnt), amelyre ráarakódott a rendszerváltás utáni baloldali kormányzatok polgárságrothasztó gyakorlata (Simon, 2013).

Leitem olyan, a rendszerváltást követően született szösszennetet, amelyben a szerző az értelmiségért aggódik, amikor ez az ideológiagyártásért felelős réteg olyan helyzetben találta magát, hogy a polgárit a nemzetivel szemben kényszerült meghatározni.¹

„Nem vagyunk eléggé állampolgárok. Nem ismerjük jogainkat, nem hisszük el, hogy nem üthet, verhet bennünket a hatalom keze kénye-kedve szerint. [...] Nem vagyunk eléggé polgárok gazdasági értelemben. Politikai kényszerek neveltjei lévén érzéketlenek vagyunk a gazdasági kényszerek kihívásai iránt. Zsibárusokként és zugvevőként megyünk a piacra, és ha gyarapodunk, azt szégyelljük. Parazitákként veszünk részt a gazdaság körforgásában ahelyett, hogy a tulajdon biztonsága és méltósága vezelné szerződéses tranzakcióinkat. [...] Nem vagyunk eléggé polgárok szociális értelemben sem. Nincs bennünk szolidaritás azok iránt, akik veszítenek.” (Csepeli, 1992.)

Ámulattal figyeltem, ahogy egy tudományfilozófiai traktátus a newtoni gondolkodásmód, s ezen belül a harmadik törvény sikerességének titkát abban láttatta, hogy az ebből levezethető ideológiai tartalom szépen illeszkedett az akkoriban éppen erőre kapó polgárság dinamikus, a természetet uralni kész és képes világlátásához. S ez a világlátás nem csupán passzívan tükrözte a polgár értékrendjét, hanem segítette is megerősíteni uralmát (Ropolyi, 2002).

¹ A rendszerváltást követően fellángolt némi vita a polgárosodásról (lásd Juhász Pál, Kovács Imre, Márkus István és Szelényi Iván, valamint számos történész munkáit), amely azonban nemsokára elhalt (Csité, 1997).

S végül rábukkantam egy, az irodalomelméletet és antropológiát kombináló műre, amely szinte tökéletesen alkalmasnak tűnt az általam célul kitűzött lebutítási feladat szempontjából. Eszerint a polgár fogalma „...eredetileg a városi polgárságot jelenti, amelynek tagjai már a rendi társadalomban szabad városiak voltak. Főleg a városi kereskedő- és kézműves réteget alkották. Sajátos, szabad városi kultúrát alakítottak ki, amely életeszme a szabad versenyt, az individuum függetlenségét hirdette, valamint kialakult egy műveltségesezmény, egy életforma. Európában a rendi társadalom ellenében ez az életforma válik mintává, ami egyben azt is jelentette, hogy a polgár az ország autonóm, felelős tagja lesz.” (Balogh, 2008: 32.)

Mivel ennyire ideológiaterhelt a polgár fogalma, ezért én mint elkötelezett (bár kételkedő) kvanti (Koltai et al., 2015) nem tettem mást, mint hogy ideológiamentesítettem a fogalmat oly módon, hogy az a kérdőíves kutatási (survey) technika által mérhetővé váljon. E lebutítás végeredményeként a következő kijelentésekben véltem összefoglalhatónak (s egyben mérhetővé tehetőnek) a polgár fogalmát:

- A polgár városi lény, ahogy az a fogalom eredeti jelentésében (vö. *Bürger* és *bourgeois*) is benne foglaltatik (futott még a *parasztpolgár*).
- A marxizmus klasszikusai szerint (Marx–Engels–Hofi) a lé(t) határozza meg a (polgári) tudatot, amennyiben nincsenek meg a megfelelő anyagi alapok, akkor a (polgári) gondolkodás nem tud érvényesülni. Másként, ha az egyén nem tud a mindenkori hatalomtól függetlenül létezni, ha nincs önálló egzisztenciája, akkor nem tud polgárként viselkedni sem (futott még a *nagy- és a kispolgár*).
- Márpedig a polgári viselkedés és az ennek alapjául szolgáló értékrend „kölséges” (vagyis idő- és pénzigényes, illetve kockázatos). Ilyen például a közösség ügyeiben való részvétel, a politikai aktivitás, a demokrácia tisztelete és gyakorlása, továbbá

- a jog- és szabálykövető magatartás. Mindez azért költséges, mert ezen értékek követése lemondással járhat: például szervezkedni a jövedelemszerzés vagy a szabadidő élvezetének rovására, továbbá a demokrácia gyakorlása és a szabálykövetés kiskapuinak ki nem nyitása, valamint az ügyeskedés lehetőségével való öntudatos vissza nem élés.
- S végül, a polgár a társadalom „közepére” képzei magát, vagyis büszke arra, hogy magasabban van a társadalmi létrán, mint sokan mások, ugyanakkor nem tekinti magát a társadalom csúcán lévőnek (krémjének) sem (itt is fut még a *nagy*- és a *kispolgár*).

Az operacionalizált polgár

A következő feladat az volt, hogy találjak egy olyan adatfelvételt, amely mérhetővé teszi az előbbi tételeket. Szerencsémre éppen folyik egy kutatás,² amelyben sok olyan kérdés található, amelyeket felhasználhattam a polgárgyanús egyének beazonosítására.

Mivel nem szeretném a részletekkel untatni az Olvasót, ezért nem ismertetem az eljárást (operacionalizálás) részletesen.³ Most csupán elmesélem, hogy – ahol ez nem triviális⁴ – milyen módon próbáltam az elmélet fogalmait mérhető változókká lefordítani.⁵

² Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban, OTKA 108836.

³ Ha van Olvasó, aki kíváncsi a részletekre, írjon (sik@tarki.hu), s elküldöm neki az addigra megszülető tanulmányt, amely tartalmazni fogja az operacionalizálás során hozott összes döntésemet.

⁴ Triviális a városlakó és a középosztályba tartozás érzete (a kérdezettek 70%-a városlakó, és 52%-a sorolja magát a középosztályba).

⁵ Lássuk be, hogy ez a lépés perdöntő fontosságú az elemzés hihetősége szempontjából (amely fogalom ismeretlen a szociológia módszertani szakirodalmában, de igazából magában foglalja az ilyenkor értékelendő legfontosabb három dimenziót: a külső és belső érvényességet, valamint a megbízhatóságot).

- A megélhetés polgári minimumát jövedelem tekintetében szigorúbban (a legmagasabb két jövedelmi negyedbe tartozzon az egyén), a megélhetés színvonala szempontjából lazábban (ne legyen anyagilag deprivált, ami a kérdezettek kétharmadára igaz) definiáltam.
- A polgári értékrendet olyan kérdésekkel közelítettem, mint a közösség fontosságának hangsúlyozása és az egyéni döntéseknek az állami gondoskodás fölé helyezése (ez a két értékrendi elem csak a megkérdezettek negyedére, illetve ötödére jellemző), továbbá a szabálykövetés (az emberek közel fele veti meg a szemetelőt, a csalót, az ügyeskedőt, és veti el a nepotizmust).
- A politikai viselkedés polgáriságát a szavazáson való biztos részvételi szándékon és a demokráciának a lehető legjobb politikai rendként való felfogásán keresztül közelítettem meg (mindkét esetben a nép közel fele gondolkodik polgárhoz méltóan).

Mennyi polgár van ma Magyarországon?

Első nekifutásra a kérdés megválaszolása könnyűnek tűnik: van kilenc ismervünk (lásd a *Táblázat* első oszlopát): polgár az, aki mindezeknek megfelel. A baj csak az, hogy a 3557 kérdezettből három (azaz 3) ilyen ember (vagyis **polgár**) van csupán. Mivel három ember statisztikai módszerekkel történő elemzése nem lehetséges, az írásom itt véget is érne, megállapíthatnám, hogy **polgárság** csak mint deviáns viselkedési mód létezik Magyarországon.

De persze egy kutató nem adja fel ilyen könnyen. Fel lehet például hígítani a definíciót: ha mondjuk a kilencből csak nyolc vagy hét alkotóelemnek kellene meglenni ahhoz, hogy a kérdezettet **polgárnak** vagy **polgárnak** nevezsem, akkor (a három **polgárral** együtt) már 39 **polgárt**, illetve 183 **polgárt** vizsgálhatnék. Ám ez az eljárás durván önkényes, hiszen ekkor nem

tudnám, hogy a megengedett egyszeri vagy kétszeri fellazítással a polgári lét vagy értékrend mely dimenzióit vesztettem el.⁶

A fenti két kudarc is természetesen eredmény, amennyiben kijelenthetem, hogy (az adott módon definiált és mért) polgár szociológiai entitásként nem vizsgálható, illetve a polgári lét és értékrend kilenc mutatója nem alkot egyetlen, kifelé zárt, befelé szorosan összeforrt csoportot. Akkor tehát a továbblépés iránya csak az lehet, hogy a polgár kilenc jellemzője között rendet teszek.

Ez a rend (pontosabban a lehetséges rendek általam választott, legigéretesebbnek tűnő változata⁷) látható a *Táblázatban*.

Táblázat.

A polgár kilenc jellemzője által képzett csoportok

	Paraszt (polgár?)	Középosztály- érzetű demok- rata	A polgár	Középosztálybeli szavazó	Jól élő de- mokrata
A polgári lét mutatói					
Városi lakos		xx	x	x	xx
Magas jövedelem				x	x
Anyagi jólét	xx		x	xx	x
Középosztálytudat		xx	xx	x	
A polgári értékrend mutatói					
Fontos a közösség	x		x		
Az egyén döntése fontos	x				
A szabálykövetés fontos	xx		xx		x
Szavazni kell			xx	xx	
A demokrácia jó dolog		x	x		x

xx – nagyon igaz; x – kicsit igaz

⁶ Van persze mód meggyőződni arról, hogy miképpen kapcsolódnak össze egymással a polgárság alkotóelemei: próbálkoztam is korreláció- és főkomponens-elemzéssel rendet tenni, de csak azt találtam, hogy a lét és az öntudat három változója (a jövedelem, az anyagiak birtoklása és a középosztályérzet) erősen kapcsolódik egymáshoz, illetve megjelenik egy paraszt(polgári?) képzet: a jogkövető, a közösséget fontosnak tartó falusi lakosok köre.

⁷ A technika az ún. klaszterelemzés, melynek során a számítógép a polgár kilenc jellemzőjét addig kevergeti, amíg azok a kérdezettek nem kerülnek egy csoportba, akik a legjobban hasonlítanak egymásra, s a legjobban különböznek a többi csoportokba tartozóktól.

A *Táblázat* felső részében a polgári lét, alsó részében a polgári értékrend jellemzőit gyűjtöttem össze. Látható, hogy van egy csoport, ahol a polgári lét és értékrend legtöbb ismérve érvényes, a következőkben ezt a csoportot tekintem tehát annak a halmaznak, ahol a legtöbb polgárgyanús kérdezett megtalálható.⁸ Ez a csoport a teljes népesség 20%-át fedi le, azaz a fentiek alapján minden ötödik magyar lenne polgár.

Milyen (és milyen nem) a magyar polgár?

A kérdés megválaszolásához átnéztem a kérdezettek társadalmi helyzetét, illetve értékrendjét sejtető különböző tényezőket, s ebben az alfejezetben azokról a dimenziókról mesélek,⁹ amelyekben a polgárként azonosított csoport az átlagosnál (20%) nagyobb eséllyel jelenik meg.

A polgárok átlagos súlyuknál nagyobb arányban fordulnak elő olyan szociodemográfiai jellemzők esetében, amelyek magas emberi tőkét jeleznek, méghozzá nem csupán a mai, hanem az őket

⁸ A többi csoporttal nem foglalkozom részletesebben, de azért annyit róluk is érdemes megjegyezni, hogy ezekben is fellelhető a polgári lét vagy/és értékrend sok eleme, méghozzá eltérő kombinációban (ezekre törekedtem utalni a csoportok elnevezésével). Ez várható is volt a korábbiak ismeretében, hiszen láttuk, hogy a kilenc polgári jellemvonás nem alkot zárt egységet.

⁹ A szövegben már másodszor használom a „mesélem” fordulatot, s ez nem véletlen. Szakmámban nem jellemző, hogy egy ilyen elemzésből szinte teljesen hiányozzanak a számok. Sőt. A kvantitatív szociológia elsősorban számokat gyárt, s ezeket csupán kíséri a szöveges elemzés. A profi kvantik egy tanulmánnyal való ismerkedés során nem is a szöveget, hanem a táblázatokat és az ábrákat nézik meg először, a szöveget csak hozzáolvasásá. (Persze az igazán profik már ezelőtt átfutottak a lábjegyzeteken, ahol a mentegetőzések, a kitérők és a továbbgondolásra alkalmas ötletek húzódnak meg, s megtekintették az irodalomjegyzéket is, hogy lássák, mire számíthatnak (s hogy órájuk történik-e hivatkozás!). Mivel a felkérés során kifejezetten ösztönöztek a számok hanyagolására, ezért mesélnem kellett, ami számomra teljesen szokatlan, s egyben izgalmas kihívás.

megelőző generációban is: polgár az egyetemet vagy főiskolát végzettek közel harmada (31%), a felsőfokú végzettségű apák és a legalább középiskolát végzett anyák 28–29%-a, továbbá az idősek és az észak-magyarországi régióban élők negyede (25–26%-a). Tehát a polgár (aki az idősebbek közül kerül inkább ki) az átlagosnál magasabb emberi tőkével rendelkezik, és ez a folyamat ugyanúgy generációkon keresztül örökítődik, mint (máshol?) a vagyon.

A foglalkozási hierarchiát vizsgálva látszik, hogy a mai magyar polgár a vezetés minden szintjén jelen van, de azért birtokol, értelmez, termel és vállalkozik is. Ugyanis az átlagosnál (közel) kétszeres a polgárok aránya a felső- és középvezetők körében (40% és 36%), de közel harmada azoknak, akiknek van földje, vagy értelmiségi állást töltenek be (29–30%), illetve negyede azoknak, akik vállalkozók, alsó vezetők vagy nyugdíjasok (24–25%), szintén a polgárok közül kerül ki.

A polgár városban, és jellemzően jó helyen lakik, ott, ahol béke és jómód uralkodik (39%), ahol jobbra idősek élnek (31%), vagyis gazdag, korosodó emberek, s nem szegények vagy cigányok/romák (11%), illetve ahol élő közösségbe forrva tudja a polgár a kultúrát ápolni, a személyes kapcsolatokat karbantartani és a nézeteket cserélni, amennyiben polgár azok harmada (33%), akik olyan környéken élnek, ahol nagyon jellemző a kulturális hagyományok ápolása, negyede (25%) ott, ahol nagyon jellemző az együttműködés, és szintén negyede (25%) ott, ahol alapvető a nyitottság.

A polgár az átlagosnál nagyobb eséllyel fordul elő ott, ahol a kultúrát fogyasztják. Ez különösen igaz a Gutenberg-galaxis maradványára, de a virtuális világban is jelen van a polgár: akiknek legalább félezer könyve van és akik rendszeresen olvasnak, azok harmada (34% és 31%) polgár, és bő negyedükre igaz az is, hogy gyakran járnak színházba, olvasnak újságot vagy interneteznek (rendre 28%, 27% és 25%).

Lelei élet tekintetében a (mint láttuk, az idősebbek körében inkább előforduló) polgár a vallásosabb társadalmi csoportokban

fordul elő nagyobb eséllyel, annak is inkább az intézményes, az egyházhoz kötődő változataiban jelenik meg: a legalább hetente templomba járók 27%-a, az egyház tanításait követők 24%-a, a maguk módján vallásosak 23%-a polgár.

A polgár lelki élete egészséges, hisz a helyes cselekvés lehetőségében, van önbizalma, eligazodik a világban, amelyben otthon érzi magát. Azok körében, akik nem fogadják el, hogy manapság az előrejutáshoz minden erkölcstelenség megtehető, akik a világot megérthetőnek, önmagukat értékesnek tartják, a polgárok aránya magas (egyaránt 34%).

A fentiek után kicsit sem meglepő, hogy a polgár gyakran fordul elő a családon belüli kapcsolatokkal elégedettek (25%) és az életükkel elégedettek (26%) körében, a határozott politikai állásponton lévők között (akár határozott baloldali, akár meggyőződéses jobboldali nézőpontot jelent ez, egyaránt 36%-uk polgár), akik ugyanakkor eltökélten mérsékeltnek vallják magukat (27%).

Összefoglalás helyett

Megállapítható, hogy a kvantitatív szociológia eszközeivel nem találhatjuk meg a magyar polgárt a maga tökéletességében. Ennek az az oka, hogy azok a társadalmi jellemzők, amelyeket a tanulmány elején a polgári lét feltételeiként és a polgári értékrend elemeiként definiáltam és mértem, olyan szélesen terülnek el a mai magyar társadalomban, hogy általuk nem lehet a polgárt jól megragadni.

Ezért a tökéletes polgár keresése helyett egy olyan társadalmi csoportot próbáltam azonosítani, amelyekben ezek a jellemzők annyira összecsomósodtak, hogy megfeleltethetők egy tökéletlen, de a társadalom ötödét kitevő, tehát elemezhető polgári halmazként.

Ez a tökéletlen polgár a társadalomnak egy olyan szegmensében fordul elő legnagyobb eséllyel, ahol viszonylagos jólét, valamennyi emberi tőke, egy csipetnyi hatalom és vállalkozói gyakorlat, kényelmes környezet, élő közösség, kultúra és vallás, valamint a világ dolgaiban való biztos eligazodás és önbizalom kevercse található.

Irodalom

- Balogh A., 2008: *A polgár fogalma és identitása Márai Sándor két regényében*, lásd Erdélyi Digitális Adattár, http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25898/EM_2008_1-2__003_Balogh_Andrea-A_polgar_fogalma_es_identitasa.pdf?sequence=1, letöltve 2016. január 30.
- Csepeli Gy., 1992: *Az értelmiség útja az osztályhatalomból*. Elhangzott az 1992. május 9–10. között Nyíregyházán tartott Liberális Találkozón, lásd http://www.csepeli.hu/pub/1992/csepeli_koztarsasag_1992_16.pdf, letöltve 2016. január 30.
- Csité A., 1997: Polgárosodás elméletek és polgárosodás viták, *Szociológiai Szemle*, 7, (3), 117–138, lásd még <http://www.szociologia.hu/dynamic/9703csite.htm>, letöltve 2016. január 30.
- Koltai J.–Sik E.–Simonovits B., 2015: A kvanti-kvali áldilemmán túl, *Szociológiai Szemle*, 25, (2), 35–49.
- Kolosi T.–Pósch K., 2014: Osztályok és társadalomkép, in Kolosi T.–Tóth I. Gy. (szerk.), *Társadalmi Riport 2014*, Budapest, Tárki, 139–156, lásd még <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b328.pdf>, letöltve 2016. január 30.
- Ropolyi L., 2002: Az egyenlőség eszméje Newton harmadik törvényében, in Forrai G.–Margitay T. (szerk.), *Tudomány és történet*, Budapest, Typotex, 258–281.
- Simon J., 2013: Alávetett társadalom vagy polgári társadalom, *Polgári Szemle*, 11, (1–3), lásd még http://www.polgariszemle.hu/index.php?view=v_article&ID=528, letöltve 2016. január 30.